

La breu història d'un orientalista efímer: Jordi Quintana Vives (1921-1947)

Jordi Vidal
*Universitat Autònoma de Barcelona*¹

1. Introducció

Durant molts anys l'Orientalística Antiga ha estat absent del panorama universitari català (Vidal 2016a). Certament, Pere Bosch Gimpera (Barcelona, 1891 – Ciutat de Mèxic, 1974), el gran arqueòleg català del segle XX, va mostrar molt d'interès en el món del Pròxim Orient Antic (Vidal 2010-2011). Així ho testimonia, per exemple, la seva obra *Historia de Oriente*, de la qual en va arribar a publicar fins a tres edicions (1927-1928, 1947-1951 i 1970). A banda, Bosch va intentar que algun dels seus estudiants de la Universitat de Barcelona es formessin específicament com a orientalistes per, així, promoure el desenvolupament d'aquests estudis. És el cas, per exemple, de Josep Gibert i Buch (Girona, 1903 – Barcelona, 1979), un deixeble de Bosch que, gràcies a una beca atorgada per Francesc Cambó, va estudiar arqueologia a Alemanya i va excavar en jaciments tan emblemàtics com Tell Balata (antiga Siquem, Israel) (Vidal 2016b, 2021 i 2024). Un altre cas paradigmàtic és el del poeta Salvador Espriu (Santa Coloma de Farners, 1913 – Barcelona, 1985), també deixeble de Bosch, que havia previst especialitzar-se en l'àmbit de l'Egiptologia (Vidal 2016c). Tanmateix, l'ensulsiada de la Guerra Civil va posar punt final als plans de Bosch, que es va veure obligat a exiliar-se i a desenvolupar el gruix de la seva carrera a Mèxic.

La càtedra de Bosch a la Universitat de Barcelona la va ocupar Martín Almagro Basch (Tramacastilla, 1911 – Madrid, 1984), figura afí al nou règim franquista (Gracia 2015). Tanmateix, com havia fet abans Bosch, ell també va intentar que un dels seus deixebles, Jordi Quintana Vives, s'especialitzés en l'estudi de l'arqueologia del Pròxim Orient. A continuació reconstruïm la seva breu història, la qual, com veurem, tampoc no va tenir un final feliç.

2. Apunts biogràfics

Jordi Quintana Vives (Barcelona, 15 de desembre de 1921 – 15 de juny de 1947) (fig. 1) formava part d'una família barcelonina catalanista, conservadora i catòlica. Fill del banquer Josep Quintana Balart i de Concepció Vives Ballvé, ja des de ben petit va demostrar una gran inquietud intel·lectual. Així, per exemple, amb tot just onze anys va obtenir el tercer premi al concurs de

1. Aquest article s'ha escrit en el marc del projecte de recerca PID2020-114676GB-I00, finançat pel Ministerio de Ciencia e Innovación.

lectura catalana organitzat per l'entitat excursionista "Agrupació de Minyons de Muntanya Icària" (*La Publicitat* 01/01/1933, p. 5). Durant la Guerra Civil, la família Quintana Vives va patir diversos contratemps. El setembre de 1936 Josep Quintana va ser considerat desafecte a la República i va perdre la feina al Banco Exterior de España. Tot i això, dos mesos després va ser readmès gràcies a les gestions realitzades a favor seu per altres empleats de l'entitat bancària. D'altra banda, la casa que la família tenia a la localitat osonenca de Sant Pere de Torelló va ser confiscada pel comitè local i ocupada pel secretari de l'ajuntament. Acabada la guerra, Josep Quintana va denunciar que, durant l'ocupació, tots els objectes religiosos de la casa van ser destruïts sistemàticament.²

A la fi del conflicte, Jordi Quintana va poder finalitzar els seus estudis de Batxillerat a l'Institut Jaume Balmes i ingressar, el setembre de 1939, a la Universitat de Barcelona, on va estudiar Filologia Semítica. Alumne brillant, va acabar la carrera el 1944, i va rebre el premi extraordinari de llicenciatura per la secció de Filologia Semítica. Aquest premi li va ser lliurat durant la sessió inaugural del curs 1945-1946. Altres premis il·lustres aquell any van ser l'arqueòleg Pere de Palol, l'escriptor Josep Vallverdú i el filòsof Fermín d'Urmeneta, entre d'altres (*El Noticiero Universal* 11/10/1945, p. 4). Hem localitzat a l'expedient personal de Quintana, dipositat a l'Arxiu Històric de la Universitat de Barcelona, l'exercici que li va permetre aconseguir aquella distinció. El comentem breument en l'apartat 3 d'aquest treball i el transcrivim a l'annex.

Després de la llicenciatura ràpidament es va integrar al claustre de professorat de la Universitat de Barcelona. Durant els cursos 1945-46 i 1946-47 va ser nomenat professor ajudant de classes pràctiques de Filologia Semítica, amb un sou de 6000 pessetes anuals. Va estar al càrrec de les assignatures de Llengua i Literatura àrabs, Llengua i Literatura hebrees i Història de l'Orient i Occident musulmà.³ Alhora, també va ser nomenat secretari de l'Escola d'Estudis Hebraics i el Pròxim Orient del CSIC. Es tractava, sens dubte, d'una de les figures més prometedores de l'Orientalística catalana dels anys 40 del segle XX.

Malgrat la seva formació filològica, va començar la redacció de la seva tesi doctoral sota la direcció de l'arqueòleg Martín Almagro Basch. La tesi, titulada "Escarabeos púnicos en los museos españoles", consistia en l'estudi d'un conjunt de dos-cents cinquanta escarabeus que Quintana havia localitzat en els museus arqueològics de Barcelona, Madrid, Eivissa i el Cau Ferrat de Sitges (Quintana 1946: 126). A banda, havia planejat fer diverses estades de recerca als museus de Cadis, Portugal i Tetuan, per tal de completar el corpus de peces que volia estudiar (Millàs Vallicrosa 1947: 456; vegeu també Almagro 1947).

Tanmateix, aquella prometedora carrera acadèmica es va veure tràgicament truncada per la seva mort el 15 de juny de 1947, quan només tenia vint-i-cinc anys, a causa d'una malaltia que desconeixem, però de la que va patir els primers símptomes ja el 1941 (fig. 2).

3. *L'obra de Quintana*

La producció acadèmica de Quintana va ser molt escassa, per motius obvis. En total, va publicar només quatre articles (Quintana 1942, 1944a, 1944b i 1946), tres ressenyes (Quintana 1941, 1945b i 1945c) i un article-recensió sobre les excavacions del Pontificio Istituto Biblico de Roma al jaciment jordà de Teleilat el-Ghassul (Quintana 1945a). Tanmateix, si tenim en compte la

2. Declaració jurada de Josep Quintana Balart. Expedient de Jordi Quintana Vives. Arxiu Històric de la Universitat de Barcelona.

3. Expedient de Jordi Quintana Vives. Arxiu Històric de la Universitat de Barcelona.

seva mort prematura, el cert és que pot ser considerat com un autor prolífic, capaç de publicar articles científics abans fins i tot d'acabar la llicenciatura.

Els dos primers treballs de Quintana, de caràcter històricofilològic, estaven dedicats a l'estudi de qüestions relacionades amb la civilització de la vall de l'Indus. És obvi que aquella temàtica no formava part de les línies de recerca tradicionals desenvolupades en la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de Barcelona. De fet, per entendre aquell interès de Quintana per un tema tan "exòtic" cal fer referència a la controvertida figura del jesuïta català Enric (o Henry) Heras i Sicars (Barcelona, 1888 – Bombai, 1955). Heras, missioner a l'Índia, es va especialitzar, entre d'altres, en l'estudi de les ciutats de Mohenjo Daro i Harappa. Arran de les seves recerques sobre la qüestió va proposar l'existència del que denominava la civilització proto-índico-mediterrània. Així, segons ell, a la vall de l'Indus va sorgir un focus civilitzador originari que, a través del Pròxim Orient, es va difondre per tota la Mediterrània, i va donar lloc al sorgiment de les cultures sumèria, minoica, micènica, etrusca i ibèrica, entre d'altres (Heras 1953). Alhora, Heras també afirmava haver desxifrat l'escriptura pictogràfica desenvolupada a la vall de l'Indus, un desxiframent que, però, sempre fou molt qüestionat i que, amb el temps, ha estat rebutjat de manera unànime (Celada 1947 i 1948; Arribas 1990: 260 i s.; Tarradell 1995: 7 i s.).

En qualsevol cas, per tal de promoure la difusió de les seves propostes, Heras va intentar crear a Barcelona el que va batejar com a "Instituto Ibérico Oriental", una fundació formada per diferents càtedres que havien d'incentivar la recerca sobre la cultura proto-índico-mediterrània (Garcia / Vidal 2012). Amb l'objectiu d'aconseguir finançament per a la creació d'aquell institut, entre 1939 i 1940 Heras va dictar nombroses conferències en diferents institucions barcelonines, i també de Madrid. De fet, entre novembre i desembre de 1939 va fer un cicle de vint conferències a la Universitat de Barcelona, titulat "La cultura proto-índica y sus derivaciones mediterráneas" (*La Vanguardia española* 11/11/1939, p. 2). Va ser arran d'aquelles conferències que Heras va entrar en contacte amb Quintana, el qual tot just acabava d'ingressar a la Universitat de Barcelona. Allà el va convèncer perquè es dedicués a l'estudi de la civilització de la vall de l'Indus i la seva suposada expansió mediterrània. Tanmateix, l'Instituto Ibérico Oriental mai no s'arribà a crear i Heras tornà a l'Índia, un fet que, com veurem tot seguit, va determinar el futur de la recerca de Quintana.

En el primer article del jove orientalista català és on millor s'aprecia la influència d'Heras. Segons Quintana, la ciutat de Mohenjo Daro, des del punt de vista polític, fou una teocràcia dirigida per un rei que alhora exercia la funció de summe sacerdot. Quintana defensava que aquell model polític més endavant es va estendre i imposar a les ciutats sumèries, a Egipte i a Creta, entre d'altres, d'acord amb la difusió de la cultura proto-índia que plantejava Heras. De fet, Quintana demostrava sovint una fidel devoció al treball del mestre en tots els àmbits. Aquella devoció fins i tot el portà, de forma evidentment errònia, a defensar amb passió el suposat desxiframent de l'escriptura de la vall de l'Indus proposat per Heras:

"... el desciframiento de las inscripciones proto-indias por el P. Enrique Heras, jesuita español, de cuya exactitud y validez ya no es posible dudar ..." (Quintana 1942: 3).

Alhora, Quintana afirmava que estava a punt de publicar un article a la revista *Sefarad*, titulat "Naturaleza dravidia de las inscripciones proto-indias", on havia d'aprofundir en qüestions relacionades amb el suposat desxiframent d'Heras (Quintana 1942: 3, n. 1). L'article, però, mai no s'arribà a publicar. Tot i que en desconeixem els motius, és plausible suposar que els editors de *Sefarad*, conscients dels seriosos dubtes que plantejaven les teories d'Heras, en rebutgessin la publicació.

En el segon article, Quintana explorava una de les moltes hipòtesis que s'han formulat per tal de poder assignar un parentiu genètic a la llengua sumèria (Quintana 1944b). En aquest cas, s'esforçava per demostrar l'existència de semblances morfosintàctiques entre el sumeri i les llengües dràvides, una teoria que ja havien plantejat altres autors abans.⁴ Quintana presentava aquest treball com l'estudi preliminar d'una recerca més aprofundida sobre la pertinença del sumeri a la família lingüística dràvida, una recerca que, tanmateix, mai no va publicar.

En qualsevol cas, en aquest segon article ja es pot apreciar un cert allunyament de Quintana respecte d'alguna de les idees d'Heras. Així, per exemple, arribava a posar en dubte explícitament l'existència d'una suposada unitat cultural proto-índico-mediterrània:

[dejamos] aparte los estudios relacionados con la cuestión proto-índica, que soslayaremos por no haberse llegado aún a una completa unanimidad de criterio entre los investigadores (Quintana 1944: 245).

Aquella frase és molt significativa perquè prefigura un canvi important dins de la trajectòria de Quintana. El canvi es concretà ja en el seu tercer article (Quintana 1944b), on abandonà l'estudi de la civilització de la vall de l'Indus i passà a ocupar-se d'una temàtica, els segells-cilíndrics mesopotàmics, que també va analitzar en dues de les seves ressenyes (Quintana 1941 i 1945b). Es tracta del seu treball més extens (trenta-tres pàgines), on examinà un conjunt de quinze segells-cilíndrics conservats a l'aleshores anomenat Museo Arqueológico de Barcelona. A banda d'una llarga introducció sobre la història de la glíptica mesopotàmica, Quintana va fer una fitxa tècnica de cada segell (dimensions, material, cronologia), acompanyada d'un comentari iconogràfic breu. En el cas de dos segells que tenien una inscripció cuneïforme, també va oferir la transliteració i la traducció del text.

Tanmateix, el seu treball més significatiu fou el seu últim article (Quintana 1946). Amb aquell estudi, d'una banda, confirmava el seu allunyament dels temes de recerca definits per Heras. De l'altra, és l'únic testimoni que coneixem del que havia de ser la seva tesi doctoral. En aquest cas, Quintana presentava l'estudi d'un conjunt de vint escarabeus amb inscripcions jeroglífiques. A l'article, de només set pàgines, es limità a descriure les peces i a analitzar i contextualitzar breument les diferents inscripcions jeroglífiques de cada escarabeu. Es tractava, per tant, d'un estudi preliminar, on deixava obertes qüestions relacionades amb la identificació concreta dels noms dels faraons esmentats, i la cronologia i l'origen de les peces (egipci o púnic), unes qüestions que esperava resoldre durant el transcurs de la seva tesi doctoral.

Als quatre articles de Quintana que hem comentat, cal afegir-hi un text inèdit que hem localitzat dins del seu expedient personal a l'Arxiu Històric de la Universitat de Barcelona. El text, que ja hem esmentat abans, porta per títol "Los semitas en la Baja Mesopotamia y sus relaciones con otros pueblos". És un document manuscrit de quatre pàgines (transcrit a l'Annex), que va escriure per optar al premi extraordinari de llicenciatura. Es tracta d'una breu síntesi sobre la història de les poblacions semítiques de la Baixa Mesopotàmia, des dels orígens (que situa al període Ubaid) fins a l'època neobabilònica. El text conté algunes imprecisions i dades errònies. Així, per exemple, atribuïa la desaparició de l'imperi accadi al rei Lugalzagesi, que en realitat fou contemporani de Sargon, el fundador d'aquell imperi. En un altre passatge, defensava l'existència de vincles entre l'arameu i el sumeri, dues llengües que en realitat no guarden cap mena de parentiu

4. Sobre aquesta qüestió vegeu una discussió recent a Steever 2020: 39.

o relació. Malgrat tot, el text ofereix un resum correcte de la qüestió a partir de les dades disponibles en aquells moments, i confirma, una vegada més, l'interès de Quintana per l'estudi històricoarqueològic del Pròxim Orient.

4. Consideracions finals

Com hem vist fins aquí, la breu trajectòria acadèmica de Quintana va tenir dues etapes ben diferenciades. La primera, de 1939 a 1944, va estar condicionada per la influència exercida per Heras, i es va concretar en la publicació de dos treballs relacionats amb la cultura proto-índico-mediterrània definida pel jesuïta català. La segona etapa fou més breu (1944-1947) i també més convencional pel que fa als temes de recerca. El canvi d'Heras per Almagro va suposar l'abandonament de l'estudi de la civilització de la vall de l'Indus i de les teories estrambòtiques d'Heras. En comptes d'això, Quintana se centrà en l'àmbit de la iconografia mesopotàmica, egípcia i púnica. Tanmateix, no sembla que mai s'arribés a produir un trencament traumàtic entre Quintana i Heras. Com a mínim, això és el que es desprèn d'una carta que Heras va escriure al prehistoriador Lluís Pericot el 14 de juliol de 1947, on el jesuïta lamentava amargament la mort del seu antic deixeble: "El pobre Quintana se nos ha ido al cielo dejando frustradas todas nuestras esperanzas".⁵ Per tant, més aviat sembla que Quintana, tot i decantar-se pel mestratge d'Almagro i allunyar-se de l'estudi del món proto-índico-mediterrani d'Heras, va mantenir fins a la fi bones relacions amb el jesuïta català.

En qualsevol cas, la mort prematura de Quintana va suposar un nou entrebanc en el difícil desenvolupament de l'Orientalística Antiga a Catalunya. El seu nom, com els de Gibert o Espriu abans, integra una llista de personatges que, per motius diferents, no varen poder concretar des d'un punt de vista acadèmic el seu interès pel món oriental. No serà fins a la fi del segle XX, amb la creació de l'Institut del Pròxim Orient Antic de la Universitat de Barcelona, que l'Orientalística Antiga tindrà per fi un espai institucionalitzat dins del panorama universitari català (Vidal 2016d).

5. Bibliografia

- ALMAGRO, M. 1947: "Jorge Quintana Vives", *Ampurias* 9-10: 48.
- ARRIBAS, A. 1990: *Cada piedra es un mundo*. Barcelona.
- CELADA, B. 1947: "Cultura e inscripciones de la antigua India ¿Relaciones con el mundo bíblico?", *Estudios Bíblicos* 6: 403-426.
- 1948: "Cultura e inscripciones de la antigua India ¿Relaciones con el mundo bíblico? (conclusión)", *Estudios Bíblicos* 7: 29-76.
- GARCIA, A. / VIDAL, J. 2012: "El Instituto Ibérico Oriental (1938-1941). Un intento de introducción de los estudios sobre el Oriente Antiguo en España", *Archivo Español de Arqueología* 85: 287-296.
- GRACIA, F. 2015: *Arqueologia i política. La gestió de Martín Almagro Basch al capdavant del Museu Arqueològic Provincial de Barcelona, 1939-1962*. Barcelona.
- HERAS, H. 1953: *Studies in Proto-Indo-Mediterranean Culture*. Bombai.
- MILLÁS VALLICROSA, J. M., 1947: "In memoriam", *Sefarad* 7/2 (1947): 455-457.

5. Fons Lluís Pericot, Biblioteca de Catalunya.

- QUINTANA VIVES, J. 1941: “H. Frankfort: *Cylinder Seals, a documentary Essay on the Art and Religion of the Ancient Near East*”, *Ampurias* 3: 187-188.
- 1942: “El gobierno teocrático de Moenjo-Daro”, *Ampurias* 4: 3-19.
- 1944a: “Posibilidades de una conexión entre las formas verbales adjetivas de las lenguas dravidias y las del sumerio”, *Sefarad* 4: 245-254.
- 1944b: “Cilindros-sellos y sellos orientales en España”, *Ampurias* 6: 239-263.
- 1945a: “Las excavaciones en Teleilat Gassul”, *Sefarad* 5: 227-234.
- 1945b: “Anton Moortgat, *Vorderasiatische Rollsiegel. Ein Beitrag zur Geschichte der Steinschneidekunst*”, *Sefarad* 5: 253-254.
- 1945c: “Eduardo [sic] Chiera, *Sie schrieben auf Ton. Was die babylonischen Schrifttafeln erzählen*”, *Sefarad* 5: 254-255.
- 1946: “Algunos escarabeos ebusitanos con inscripción jeroglífica”, *Sefarad* 6: 125-128.
- STEEVER, S. B. 2020: “Introduction to the Dravidian Languages”. A S. B. Steever (ed.): *The Dravidian Languages. Second Edition*. Londres i Nova York: 1-44.
- TARRADELL, M. 1995: “L’Escola Catalana d’Arqueologia i l’Orientalisme”, *Nilus* 4: 5-9.
- VIDAL, J. 2010-2011: “Pere Bosch Gimpera y los estudios de historia antigua del Próximo Oriente: maestros, influencias y carencias”, *Faventia* 32-33: 279-294.
- 2016a: “L’orientalisme antic a Catalunya”, *Afers, fulls de recerca i pensament* 85: 605-630.
- 2016b: “La escuela de arqueología del Mediterráneo Oriental que no pudo ser. Aproximación a la figura de Josep Gibert i Buch”, *Archivo Español de Arqueología* 89: 181-191.
- 2016c: “Salvador Espriu i l’Orientalisme Antic a Catalunya”, *Butlletí de la Societat Catalana d’Estudis Històrics* 27: 359-385.
- 2016d: *Historia del Instituto del Próximo Oriente Antiguo (1971-2012)*. Barcelona.
- 2021: *L’arqueòleg de Cambó. Notícia biogràfica i epistolari de Josep Gibert i Buch*. Bellaterra.
- 2024: “Primeros pasos. Las excavaciones de Josep Gibert en Tell Balata, antigua Siquem”. A J. L. Montero (ed.): *La arqueología española en Tierra Santa. Pasado y Presente*. Madrid: 32-43.

Annex. Transcripció del document “Los semitas en la Baja Mesopotamia y sus relaciones con otros pueblos”⁶

Ejercicio para Premio Extraordinario
Jorge Quintana Vives

Los semitas en la Baja Mesopotamia y sus relaciones con otros pueblos.

Ya en las listas sumerias de los reyes antediluvianos encontramos nombres semíticos y ciertamente son éstos los indicios más antiguos de la existencia de estos que encontramos en la historia del Antiguo Oriente. Podemos deducir de ello que una parte de la primitiva población mesopotámica en el período de Al-²Ubaid la formaban elementos semitas, seguramente procedentes de los desiertos de Arabia. Al parecer eran nómadas que tenían sus refugios en las marismas formadas por el desecamiento lento de la zona comprendida entre la barrera de aluviones depositada por el Kharun y la primitiva desembocadura del Éufrates y el Tigris. Los restos

6. Expedient de Jordi Quintana Vives. Arxiu Històric de la Universitat de Barcelona.

atribuidos a estos primitivos semitas los constituyen especialmente las cabañas de cañas. Sin embargo, estos primitivos semitas (?) no constituían la parte principal, ni mucho menos, de la población mesopotámica ya que fueron sumergidos pronto por otros pueblos, especialmente por los montañeses del Iran, y por unos pueblos portadores de escritura, de una cerámica roja y de una gran cultura, venidos especialmente en el período siguiente. Recuerda la similitud de este caso con el egipcio en el periodo de Nagada. También hubo allí un primitivo substratum semita y prueba de ello son ciertas formas verbales y fonéticas que se encuentran diluidas en el egipcio antiguo (semejanza en el léxico, causativa en Š, análogo al Šaph-el acadio, el tiempo llamado old perfective, etc.).

La población semita fué siempre más densa en la parte N. de la Baja Mesopotamia, en la región comprendida entre el Chat 'el 'Arab y el río Diyala, o sea, lo que más tarde se llamará Akkad. Con Sargon de Agade nos encontramos de lleno ya en un período de dominio de los semitas del Norte sobre el Sur sumerio.

Contenau ha dicho que cada período de semitización actúa sobre el anterior sumerio, anquilosándolo; el segundo se caracteriza por un afán creador, de superación, de búsqueda de formas nuevas, y en cuanto al primero por el prurito de sacar el mejor partido de lo creado por los otros, enriqueciéndolo de detalles pero sin aportar, en general, nada nuevo. Los ejemplos los encontramos en la escultura asiria, con unos tipos estereotipados y con las mismas escenas, riquísimas en detalles pero sin aquella viveza en el [3] conjunto de las sumerías.

El imperio de Sargón llegó hasta el Mediterraneo y quizás hasta Creta. Es uno de los primeros intentos de los semitas para establecer un imperio universal.

En este periodo se enriquece la glíptica mesopotámica con el desarrollo y fijación de los temas anteriores sumerios; así sucede en el tema de los dos luchadores con las fieras, confundidos con Enkidu y Gilgamesh, confirmando lo que hemos indicado anteriormente.

Caído el último sargonida Šargališarri bajo los golpes de Lugalzagisi y segmentada toda la Mesopotamia bajo la avalancha de los Guti no vuelven a aparecer los semitas hasta la llegada a principios del segundo milenio, de los amorreos, semitas del Oeste. Con ellos empieza el esplendor de Babilonia y la desaparición del sumerio como lengua hablada, acabando por mezclarse los últimos restos de esta raza. A estos semitas debemos un gran desarrollo del arte y de la jurisprudencia. Hammurabi hizo recoger las antiguas leyes sumerías y con ellas compuso un famoso Código. Nuevos dioses, Marduk, Šamaš, Nebo, ocuparon el lugar de los antiguos sumerios y sus prerrogativas, asimilándose a ellos. Marduk se asimiló al antiguo Anu, y en los sellos de esta época aparece por primera [4] vez y en las escenas de presentación (en embrión en los tiempos sumerios), la leyenda Ilu Šamaš w ilu Aia.

Los primeros babilonios sucumbieron bajo los golpes de los hititas (saqueo de Babilonia) y la ocupación del país por un pueblo no bien conocido todavía, los Casitas.

Y como último destello en la Edad Antigua de los semitas en la Baja Mesopotamia, tenemos al imperio caldeo que con la deportación de los hebreos produjo la desaparición como lengua hablada del hebreo y su sustitución por el arameo que parece conserva aún algunas reliquias de la lengua hablada por los primitivos pobladores del país, los sumerios.

J. Quintana
Barcelona 9-X-44

Figures

Fig. 1. Jordi Quintana Vives (Expedient personal. Arxiu Històric de la Universitat de Barcelona)

Fig. 2. Necrològica de Jordi Quintana Vives publicada a *La Vanguardia Española* 29/06/1947, p. 8